

ПОГЛЯДИ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІВ ЩОДО СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Людмила Батліна

Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Анотація:

У статті висвітлено погляди вітчизняних і зарубіжних педагогів на проблему організації сенсорного виховання учнів школи I ступеня як протягом минулого століття, так і в умовах сучасної початкової школи. Дослідники цієї проблеми звертають увагу на історичний педагогічний досвід, а також пропонують ефективні методи та засоби сенсорного виховання дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова:

сприйняття; учень початкової школи; сенсорне виховання; школа I ступеня.

Анотация:

Батлина Людмила. Взгляды современных педагогов на сенсорное воспитание в начальной школе.

В статье раскрываются взгляды отечественных и зарубежных педагогов на проблему организации сенсорного воспитания учеников школы I степени как вначале прошлого века, так и в условиях современной начальной школы. Исследователи этой проблемы обращают внимание на исторический опыт, предлагают эффективные методы и средства сенсорного воспитания детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова:

восприятие; ученик начальной школы; сенсорное воспитание; школа I степени.

Resume:

Batlina Liudmyla. The modern teachers' views on sensory education in elementary school.

The article highlights the views of domestic and foreign teachers on the characteristics of pupils' sensory education at the school of the first degree both at the beginning of the last century and in modern elementary school. The scientists pay attention to historical experience, offer effective methods and means of primary school children's sensory education.

Key words:

perception; elementary school pupil; sensory education; school of the first degree.

Постановка проблеми. Проблеми розвитку окремих напрямів початкової освіти в Україні завжди були актуальними для вітчизняної педагогічної науки, адже для впровадження у практику будь-яких новітніх технологій необхідно вивчати, аналізувати та шукати шляхи адаптації вже накопиченого досвіду педагогів, методистів, учителів-практиків. Не є винятком і проблема організації сенсорного виховання учнів початкової школи. Педагогічні напрацювання з цього питання комплексно не вивчалися, тому, на нашу думку, необхідно з'ясувати ступінь вивчення розвитку сенсорного виховання дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку в Україні та зарубіжній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми розвитку сенсорного виховання в початковій школі зверталися І. Барбашова, М. Богданович, М. Вашуленко, Н. Дем'яненко, Н. Міськова, О. Савченко, О. Сухомлинська, Т. Собченко та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз поглядів сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців, а також учителів-практиків на перцептивний розвиток дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті нашого дослідження, беручи до уваги його хронологічні межі (XX століття), доцільно звернутися до наукових робіт, у яких висвітлюються характерні риси розвитку загальної середньої освіти на початку минулого століття. Наприклад, особливостям процесу засвоєння знань у різних типах навчальних закладів, що функціонували на території України у цей період, присвячена одна з робіт

М. Антонця. Важливим аспектом, який автор висвітлює у статті «Типи закладів шкільної освіти в українській радянській соціалістичній республіці (20-ті рр. XX ст.)» [2], є відмінності навчального процесу в єдиній трудовій школі. Підкреслимо, що під час навчання в I центрі цього типу навчального закладу підвищену увагу приділяли трудовому навчанню і вихованню дітей молодшого шкільного віку, а отже, удосконаленню їхнього просторового та фізико-механічного сприйняття. Також до питання реалізації завдань трудового навчання на початку минулого століття зверталися Г. Ковальчук (дослідив особливості впровадження педагогічного досвіду Дж. Дьюї, В. Лая, Е. Меймана у практику радянської загальноосвітньої школи вітчизняними педагогами С. Русовою, Н. Лубенець, Я. Чепігою) [5].

С. Мазуренко схарактеризував особливості викладання трудового навчання в різних навчальних закладах України, вивчив погляди О. Духновича (який визначив найбільш ефективні методи трудового навчання, був автором посібника «Короткий землепис для молодих русинів», у якому на уроках праці дітям пропонувалося виготовляти прикраси з дроту, ліпити з глини, що позитивно впливало на формування їхнього дотикового сприйняття); І. Франка (який уважав, що «у перші роки свого життя дитина вчиться при допомозі зору й дотику відрізняти один від одного предмети, що її оточують»); К. Ушинського (який вивчав вплив праці на фізичний і розумовий розвиток особистості школяра); С. Русової (яка окреслила раціональні шляхи організації процесу трудового

навчання); Я. Чепіги (який був прихильником упровадження у школах предмета «ручна праця», що націлювало вчителів на формування просторової та фізико-механічної перцепції у молодших школярів); В. Фармаковського (який проаналізував і намагався адаптувати до радянської шведську систему трудового навчання); А. Вержбицького (який пропонував на уроках трудового навчання виготовляти побутові та господарські речі, застосовуючи техніку ліплення та моделювання) [6].

Розглядаючи окремі питання дидактики початкової школи, О. Савченко приділила увагу її історичному аспекту. Науковець визначила погляди провідних педагогів щодо чуттєвого розвитку та його організації в учнів початкової школи. Зокрема в роботі «Дидактика початкової школи» О. Савченко подає стислий опис педагогічних теорій, розроблених як зарубіжними, так і вітчизняними вченими, які важливого значення надавали процесу сприйняття під час засвоєння знань. Авторка звертається до спадщини Я. Коменського (який обґрунтував особливості засвоєння дітьми 6-12 років фонетико-орфоепічних правил рідної мови), Ж.-Ж. Руссо (який уважав, що освіта базується на трьох елементах – формі, числі й слові), Й. Гербарта (який схарактеризував особливості організації засвоєння знань учнями початкової школи з опорою на перцептивний розвиток вихованців), Дж. Дьюї (який довів, що важливим складником процесу навчання є практичний досвід дитини, якого вона може набути через органи чуття), М. Монтесорі (яка розробила систему сенсорного виховання для дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку; аргументувала раціональність використання власних методів викладання рідної мови, геометрії, арифметики). На думку О. Савченко, для розвитку вітчизняної дидактики початкової школи, а отже, і засад сенсорного виховання учнів школи I ступеня, важливе значення мав досвід таких вітчизняних педагогів, як К. Ушинський (який приділяв увагу розробці звукового методу викладання рідної мови), С. Русова (представниця «нової» гуманістичної педагогіки, прихильниця системи М. Монтесорі), Я. Чепіга (який був автором багатьох навчальних книг і методичних рекомендацій для початкової школи, при створенні яких ураховував важливість використання органів чуття під час отримання інформації молодшими школярами) [8].

Історичний аспект розвитку сенсорного виховання учнів початкової школи у своїх роботах схарактеризувала І. Барбашова. У статті «Дидактичні підходи до сенсорного розвитку молодших школярів у XVII–XIX століттях» вона подала докладний аналіз педагогічних поглядів Я. Коменського (який обґрунтував методи

навчання сприйняття та особливості навчання у «школі рідної мови»), Дж. Локка (який трактував фізіологію процесу сприйняття й розробив дидактичні прийоми для засвоєння дітьми молодшого шкільного віку понять про зовнішні якості предметів навколишньої дійсності), Жан-Жака Руссо (який пояснював необхідність оволодіння письмом і геометрією дітьми віком до 12 років), Й. Песталоцці (який деталізував уже поширені погляди на фізіологічні та дидактичні аспекти формування перцепції в дітей), Ф. Дістерверга (який доводив, що «розвиток людського розуму починається із сприйняття зовнішнього світу, виявляється у відчуттях, які «зв'язуються в наочні уявлення і зводяться в поняття»). І. Барбашова у статті також підкреслює, що питання вдосконалення перцепції дітей молодшого шкільного віку було актуальним і для вітчизняних педагогів. Зокрема К. Ушинський приділяв увагу розвитку просторового зорового й фонематичного сприйняття, оскільки саме ці процеси були важливими для оволодіння школярами основами письма та читання. На основі аналізу творів зарубіжних і вітчизняних педагогів науковець доходить слушного висновку, що «підходи до сенсорного розвитку молодших учнів у досліджуваній період полягали у визначенні ролі сприйняття в пізнанні дійсності; тих видів відчуттів, які потрібно формувати в учнів; в обранні методів дидактичного впливу на чуттєву сферу особистості; доведенні ефективності засобів унаочнення в підвищенні перцепції» [3]. У рамках дослідження історичного аспекту розвитку сенсорного виховання дітей молодшого шкільного віку І. Барбашова звернулася й до творчої спадщини видатного вітчизняного педагога початку XX століття Софії Русової, присвятивши їй статтю «Погляди Софії Русової на проблему сенсорного розвитку дитини». У цій праці дослідниця подала докладний аналіз педагогічної системи С. Русової, яка намагалася адаптувати та впровадити у практику вітчизняної дошкільної та початкової освіти педагогічний досвід М. Монтесорі, Ф. Фребеля, Е. Сегена та ін. Як зазначає І. Барабашова, С. Русова особливу увагу звертала на формування зорового, слухового, дотикавого, нюхового та смакового сприйняття, рекомендуючи спеціальні види вправ для кожного з цих видів. Отже, дослідниця слушно вважає, що «загальним принципом у справі сенсорного виховання дітей С. Русова визначила такий: треба одночасно помалу розвивати всі види зовнішніх подразнень, зміцнювати чуттєву пам'ять особистості» [4].

Дослідники історичної педагогічної спадщини звертають увагу й на професійний доробок Ф. Фребеля, який особливу увагу приділяв формуванню чуттєвої сфери дітей

дошкільного та молодшого шкільного віку. Аналізу робіт науковця були присвячені дослідження О. Анісімової, О. Полевікової, М. Щербини та ін. Розглянемо детальніше деякі з них. Наприклад, у статтях О. Анісімової «Ідеї Ф. Фребеля в науковій думці України XXI століття» та «Використання ідей Ф. Фребеля в умовах організованого дошкільного дитинства» аналізується дидактична система науковця, у якій виокремлюються мета та умови впровадження «дарунків» у практику вітчизняної освіти (пояснимо, що «фребелівські дарунки» орієнтували вчителів на вдосконалення зорового, слухового та дотикового сприйняття), а також окреслюються основні напрями дослідження педагогічної системи німецького педагога сучасними вченими. До них належать: підготовка спеціалістів до реалізації основних ідей педагогічної системи Ф. Фребеля в Україні (Т. Слободянюк) і в Німеччині (Н. Махині); погляди на систему Ф. Фребеля С. Русової (О. Таран), Н. Лубенець (Т. Куліш) та К. Ушинського (В. Пікінер); особливості впровадження ідей зарубіжних педагогів у практику вітчизняної школи на початку ХХ ст. (Т. Філімонова, Т. Пантюк). Як зазначає О. Анісімова, сучасні українські вчені дослідили також діяльність Фребелівського педагогічного університету (Н. Дем'яненко, Т. Слободянюк) та фребелівського дитячого садка (Н. Сайко), звертаючи при цьому особливу увагу на зміст навчання в цих освітніх закладах. На основі своїх досліджень О. Анісімова дійшла висновку, що «аналіз наукових праць українських дослідників XXI століття засвідчив неоднозначне ставлення до педагогічних поглядів німецького педагога, окремих аспектів його методичної системи. Більшість науковців підтверджують значний внесок Ф. Фребеля в педагогіку й можливість використання його спадщини в сучасному просторі освіти» [1]

У статті О. Полевікової «Дитяче мовлення та умови його розвитку в педагогічній спадщині Фрідріха Фребеля» пояснюються особливості процесу розвитку мовлення дітей, розкриваються погляди німецького педагога на цю проблему. Дослідниця підкреслює, що Ф. Фребель неодноразово наголошував на наявності зв'язку між сприйняттям і словом дитини – чуттєвий досвід робить мовлення осмисленим. Авторка звернулася й до поглядів Ф. Фребеля на перцептивний розвиток його вихованців – методи та засоби розвитку зорового, слухового та дотикового відчуттів [7].

Публікація М. Щербини висвітлює зміст курсу «Педагогічна спадщина Фрідріха Фребеля в сучасному просторі дошкільної освіти» для студентів профільних вишів. Цікаво, що при розробці цього курсу авторка врахувала умови функціонування в Україні на початку минулого

століття Фребелівського дворічного інституту та діяльність С. Русової, Н. Лубенець під час роботи в ньому. Цей факт, безумовно, сприятиме уточненню уявлень майбутніх фахівців про систему німецького педагога загалом і про його погляди на організацію розвитку чуттєвої сфери дітей зокрема. Отже, проаналізувавши роботи сучасних науковців щодо педагогічної системи Ф. Фребеля, можемо дійти висновку, що погляди німецького вченого на сенсорне виховання дітей фрагментарно вивчені, проте спеціального цілісного дослідження ще немає [9].

Проблема розвитку чуттєвої сфери дітей молодшого шкільного віку та її історичний аспект є актуальними не лише для вітчизняної, а й для зарубіжної педагогіки. Зокрема особливостям педагогічної системи М. Монтесорі присвячено праці дослідників початку ХХІ ст. У них науковці здійснюють загальний ретроспективний аналіз її системи (А. Ліллард, Т. Селдін, Г. Рефс та ін.), акцентують увагу на особливостях розумового розвитку дитини під час навчання у Монтесорі-закладі (А. Ліллард). Цікавим також є дослідження К. Лопати, Н. Уолес, К. Фін, автори яких порівняли якість знань дітей із математики, мови та мистецтва у традиційних американських школах і Монтесорі-школах.

Важливими для розуміння сутності окремих аспектів системи М. Монтесорі є матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальність та ефективність Монтесорі-навчання у ХХІ столітті», що була проведена в Сингапурі у вересні 2012 року. У рамках конференції були прочитані лекції д-ром М. Філіпсом і д-ром В. Бехмом, у яких висвітлювалися особливості музичного та мовленнєвого розвитку дітей старшого та молодшого шкільного віку за системою М. Монтесорі в умовах сучасної системи освіти. Констатуємо, що в межах дослідження поглядів М. Монтесорі на перцептивний розвиток вихованців сучасні педагоги визначили як його фізіологічні особливості (А. Ліллард), так і засоби – матеріали для розвитку зорового, слухового, дотикового, нюхового та смакового сприйняття (А. Ліллард, Т. Селдін, Г. Рефс, К. Холфестер) [10].

На нашу думку, важливим є не тільки ретроспективний аналіз розвитку сенсорного виховання дітей молодшого шкільного віку, а й дослідження дидактичних умов удосконалення перцептивної сфери дітей молодшого шкільного віку. Зокрема цій проблематиці присвячені роботи американських педагогів Г. Гюзейн, С. Генслі, К. Шнайдер та ін.

У своїх працях Х. Гюзейн зупиняється на особливостях роботи з дітьми старшого дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах полісенсорного середовища, яке має

назву «сенсорний сад». При конструюванні цього освітнього феномена враховано потреби дітей у розвитку зорового, слухового, дотикового, нюхового та смакового відчуттів. Для цього використовуються речовини і матеріали різноманітної текстури, кольорів тощо. Основною формою співпраці вчителя й учня під час перебування в сенсорному саду є гра, у ході якої педагог звертає увагу дітей саме на ті зовнішні якості предмета, що є провідними для цієї зони саду – колір, форму, фізико-механічні властивості речовин, запах, смак тощо. Цікаво також, що матеріали робіт Х. Гюзеїн містять коментарі та пояснення вчителів, що безпосередньо працювали з учнями в сенсорних садах. Автор доходить висновку, що правильно організовані заняття позитивно впливають як на розвиток чуттєвої сфери, так і на загальний розвиток дитини.

У статті «Дивись, слухай, торкайся, відчувай, куштуй: важливість сенсорної гри» С. Гейнслі висвітлила особливості використання пісочно-водного столу під час занять із дітьми 6-7 років. Уроки із застосуванням такого стола авторка називає сенсорною грою, однією з позитивних рис якої вважає стимуляцію загального чуттєвого розвитку. Науковець аргументує це тим, що застосування матеріалу спонукає дитину до використання чуттєвої сфери при пізнанні навколишнього світу. Так, наприклад, під час виконання вправ із піском вихованець набуває загальнонавчальні вміння й навички – ідентифікувати предмети, що його оточують, на дотик, застосовуючи дрібну моторику рук. Авторка також зазначає, що матеріал, який пропонується учням, допомагає засвоїти поняття «теплий-холодний», «мокрый-сухий», «шорсткий-гладкий», «твердий-м'який» і сформувані важливі вміння для подальшої навчальної діяльності – визначати, розрізнити та класифікувати предмети навколишньої дійсності за певними ознаками. Окрім цього, використання у процесі навчання дітей молодшого шкільного віку пісочно-водного столу впливає на процес організації різних напрямів розвитку вихованців. Серед цих напрямів педагог називає мовний (уголос вивчаються й промовляються тематичні віршики, що позитивно впливає на вдосконалення слухової фонетичної перцепції), математичний (порівнюються предмети за розміром, формою, пропорціями, що сприяє розвитку просторового зорового сприйняття) і творчий (використовуються різнокольорові форми різних розмірів, пропорцій, що забезпечує формування кольорових і просторових зорових

відчуттів). Підкреслимо, що застосування пісочно-водного столу забезпечує формування просторового та фізико-механічного дотикового сприйняття, адже під час роботи з матеріалами на дотик вихованці отримують сенсорні еталони форми, розміру, пропорцій і засвоюють поняття «великий-малий», «більший ніж-менший ніж», «коло», «квадрат», «трикутник» та ін. [11].

Інша дослідниця чуттєвої сфери дітей молодшого шкільного віку К. Шнайдер вважає, що, окрім цілеспрямованого чуттєвого розвитку молодших учнів, застосування сенсорної гри на заняттях забезпечує також формування пізнавальної активності (уточнюється раніше набутий чуттєвий досвід), соціальних (формується вміння співпрацювати один з одним), фізичних (розвивається дрібна та загальна моторика), комунікативних (чуттєвий досвід виражається за допомогою слів) навичок, світосприйняття (пояснюється призначення речей, що оточують) і розвиток емоційної сфери особистості (забезпечується позитивне ставлення до навчання загалом).

Висновки. Проаналізувавши стан вивчення особливостей сенсорного виховання учнів початкової школи, доходимо висновку, що сучасними науковцями висвітлено лише окремі аспекти цієї проблеми: особливості розвитку національної системи початкової освіти протягом минулого століття; погляди окремих представників вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки на вдосконалення процесу навчання дітей молодшого шкільного віку загалом, а отже, і ролі сприйняття в цьому процесі зокрема; суть та умови адаптації вітчизняними вченими ідей зарубіжних учених з цього питання, що базуються на постулаті про важливу роль перцепції у процесі навчання (М. Монтессорі, Ф. Фребель та ін.).

Можемо констатувати, що погляди фахівців на проблему розвитку сенсорного виховання учнів школи I ступеня у XX столітті досліджувалися лише фрагментарно. Тому, зважаючи на потреби сучасної початкової школи й ураховуючи роль сприйняття у процесі початкового навчання, вважаємо подальше дослідження цієї проблеми актуальним. Перспективним напрямком дослідження, зокрема, може стати вивчення вітчизняного та зарубіжного передового педагогічного досвіду в розвитку окремих видів перцепції – зорової, слухової, дотикової, нюхової, смакової, а також пошук шляхів його адаптації до сучасних умов вітчизняної початкової освіти.

Список використаних джерел

1. Анісімова О. Е. Використання ідей Ф. Фребеля в умовах організованого дошкільного дитинства / О. Е. Анісімова // Актуальні проблеми дошкільної та

References

1. Anisimova, O. E. (2011). *Using the ideas of F. Froebel in terms of organized preschool children*. Kherson: Ailant [in Ukrainian].

- початкової освіти : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 4–5 травня 2011 р. – Херсон: Айлант, 2011. – С. 392–394.
2. Антоненко М. Я. Типи закладів шкільної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (20-ті роки ХХ ст.) / М. Я. Антоненко // Педагогічний альманах : зб. наук. праць. – Херсон, 2012. – Вип. 13. – С. 282–287.
 3. Барбашова І. А. Дидактичні підходи до сенсорного розвитку молодших школярів у XVII–XIX століттях / І. А. Барбашова // *Teoretyczne i praktyczne innowacje w nauce: Międzynarodowa Naukowo-Praktyczna Konferencja*, 28–30 kwietnia 2012 r.: tezy ref. – Gdańsk, Polska: Diamond trading tour, 2012. – Część 2. – S. 14–16.
 4. Барбашова І. А. Погляди Софії Русової щодо проблеми сенсорного розвитку особистості / І. А. Барбашова // *Innowacje i badania naukowe, jak również ich zastosowanie w praktyce: Międzynarodowa Naukowo-Praktyczna Konferencja*, 29–31 maja 2012 r.: tezy ref. – Warszawa, Polska: Diamond trading tour, 2012. – Część 2. – S. 15–16.
 5. Ковальчук Г. П. Трудове виховання школярів у загальноосвітніх закладах України в першій третині ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кан. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Г. П. Ковальчук. – К., 2008. – 21 с.
 6. Мазуренко Г. Досвід і уроки розвитку трудового навчання в школах України: научное издание / С. Г. Мазуренко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. / Чернігівський держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2005. – Вип. 29. – С. 102–107.
 7. Полевикова О. Б. Дитяче мовлення та умови його розвитку в педагогічній спадщині Фрідріха Фребеля / О. Б. Полевикова // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти: зб. матеріалів Міжнар. наук.-пр. конф., 4–5 травня 2011 р. – Херсон: Айлант, 2011. – С. 397–400.
 8. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підруч. для студ. пед. фак. / Олександра Яківна Савченко. – К.: Генеза, 2002. – 386 с.
 9. Щербина М. Є. Архітектоніка курсу «Педагогічна спадщина Фрідріха Фребеля в сучасному просторі дошкільної освіти» / М. Є. Щербина // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти: зб. матеріалів Міжнар. наук.-пр. конф., 4–5 травня 2011 р. – Херсон: Айлант, 2011. – С. 400–402.
 10. Relevance and effectiveness of Montessori Education in the 21st Century [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.modern-montessori.com
 11. S. Gainsley Look, Listen, Touch, Feel, Taste: The Importance of Sensory Play [Електронний ресурс] / Susaine Gainsley. – Режим доступу: http://www.highscope.org/file/NewsandInformation/Extensions/ExtVol125No5_low.pdf
 2. Antonets M. Ya. (2012). *The types of school facilities in the Ukrainian Soviet Socialist Republic (the 20ies of the XX century)*. Kherson [in Ukrainian].
 3. Barbashova I. A. (2012). The didactic approaches to the sensory development of the junior pupils in the XVII–XIX centuries. *Paper presented at the Teoretyczne i praktyczne innowacje w nauce: Międzynarodowa Naukowo-Praktyczna Konferencja*. Poland: Diamond trading tour [in Ukrainian].
 4. Barbashova I. A. (2012). The views of Sophia Rusova on the sensory education of personality. *Paper presented at the Innowacje i badania naukowe, jak również ich zastosowanie w praktyce: Międzynarodowa Naukowo-Praktyczna Konferencja*. Poland: Diamond trading tour [in Ukraine].
 5. Kovalchuk H. P. (2008). The pupils' labor education in schools of Ukraine in the first third of the XX century: *Abstract of thesis for the Degree of Candidate of pedagogical sciences*. Kyiv [in Ukrainian].
 6. Mazurenko S. H. (2005). *The experience and lessons of labor education in Ukrainian schools*. Chernihiv: CDPU named after T. H. Shevchenko [in Ukrainian].
 7. Polevikova O. B. (2011). *Children's speech and the conditions for its development in the F. Frobel's pedagogical legacy*. Kherson: Ailant [in Ukrainian].
 8. Savchenko O. Ya. (2002). *The didactic of primary school*. Kyiv: Geneza [in Ukrainian].
 9. Scherbyna M. E. (2011). *The architectonics of the course „Fredrich Frobel's educational legacy in the modern space of primary school education”*. Kherson: Ailant [in Ukrainian].
 10. *Relevance and effectiveness of Montessori Education in the 21st Century*. (2012). Retrieved from: www.modern-montessori.com [in English].
 11. S. Gainsley Look, Listen, Touch, Feel, Taste: *The Importance of Sensory Play* (2012). Retrieved from: http://www.highscope.org/file/NewsandInformation/Extensions/ExtVol25No5_low.pdf [in English].

Рецензент: Троїцька Т.С. – д.філос.н., професор

Відомості про автора:

Батліна Людмила Вікторівна
Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
вул. 40 р. Радянської України, 57а,
м. Запоріжжя, Україна, 69035

doi:10.7905/нвмдпу.v1i2.898

Надійшла до редакції: 12.05.2014 р.

Прийнята до друку: 27.10.2014 р.